

УДК 373.211.25:159.9; 373.25-056.26:617.751.6 **Т. М. Костенко**
молодший науковий співробітник

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ І ЗМІСТУ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ДЛЯ ДІТЕЙ ІЗ ВАДАМИ ЗОРУ

У статті розглянуто основні науково-методичні підходи до організації і змісту роботи практичного психолога у дошкільному закладі для дітей із вадами зору.

Ключові слова: діти з порушеннями зору, науково-методичні підходи, психологічна служба, спеціалізований заклад.

Розвиток практичної психології в системі освіти пов'язується із загальними потребами суспільства, необхідністю гуманізації і психологізації змісту освіти. Психологічна служба у системі освіти виступає складовою частиною державної системи охорони психологічного здоров'я молодших громадян України і діє з метою виявлення та створення психологічних умов розвитку особистості згідно з Положенням про психологічну службу в системі освіти України. Звернення до особистості дитини, її індивідуальності вимагає розроблення ефективних засобів забезпечення повноцінного психологічного розвитку дитини.

З метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу, своєчасного виявлення труднощів, проблем та умов індивідуального розвитку особистості, корекції міжособистісних стосунків усіх учасників педагогічного процесу, профілактики відхилень в індивідуальному розвитку та поведінці, виявлення творчих здібностей дитини та створення умов для її розвитку, формування здорового способу життя, подолання кризових життєвих ситуацій, у навчальних дошкільних закладах введено посаду практичного психолога. Практичний психолог, у свою чергу, повинен забезпечити психологічний супровід розвитку особистості кожної дитини, постійне оновлення змісту навчально-виховного процесу й управлінської діяльності закладу освіти, експертизу й психологічний супровід інновацій та технологій, які впроваджуються в систему освіти на всіх її рівнях.

Теоретичний аналіз літературних джерел свідчить про недостатнє розроблення науково-методичного забезпечення діяльності практичного психолога у спеціальних освітніх закладах для дошкільників із вадами зору. Так, у Положенні про психологічну службу в системі освіти України не передбачена специфіка організації психологічної служби в спеціальних закладах освіти. До того ж теоретичний аналіз літературних джерел доводить, що науково-методичне забезпечення діяльності практичного психолога у дошкільному закладі для дітей із вадами зору перебуває в процесі становлення, про що свідчить обмежена кількість науково-методичних робіт щодо організації діяльності практичного психолога в дошкільному навчальному закладі із вадами зору, які зазвичай є досить специфічними та складними для психологів-практиків.

Сьогодні психологам, які працюють у спеціальних дошкільних закладах, важко визначити предмет своєї діяльності, важко пояснити вихователям, батькам й адміністрації навчального закладу, чим саме вони займаються і за що вони несуть професійну відповідальність. Відповідно до Положення про психологічну службу в системі освіти України основним завданням психолога є забезпечення психічного здоров'я дітей. Виходячи з цього, можна визначити основне завдання для психолога спеціального дошкільного закладу — це знайти ще нерозкриті ресурси дитини і допомогти використати їх з метою реабілітації та самореалізації.

Таким чином, на сучасному етапі реформування й удосконалення системи спеціальної освіти необхідним є розгляд проблеми науково-методичного забезпечення психологічної служби дошкільних навчальних закладів для дітей із вадами зору.

На підставі теоретичного аналізу доцільно виділити три основні підходи до розгляду означеної проблеми.

Перший підхід — загальнопсихологічний — охоплює базові засади організації системи психологічної служби у дошкільному закладі освіти, враховує психофізичний розвиток дитини, вікові новоутворення, провідну ігрову діяльність, аспекти підготовки дитини до шкільного навчання.

Теоретичним і практичним розробленням проблеми науково-методичного забезпечення психологічної служби освіти займалися: А. Д. Андреева, А. Л. Ветер, Т. В. Вохмяніна, Л. А. Григорян, Н. І. Гуткіна, І. В. Дубровіна, Р. Д. Максютова, Л. І. Плаксіна, Е. Н. Подколзіна та ін.

Основною метою психологічної служби дошкільного закладу є забезпечення психологічного здоров'я дітей. В основі психологічного здоров'я лежить повноцінний психічний розвиток дитини на всіх етапах дошкільного віку. Відповідно до мети психолог дошкільного закладу має виконувати такі завдання: реалізовувати в роботі з дітьми можливості розвитку кожного віку, розвивати індивідуальні особливості дитини; створювати сприятливий психологічний клімат для повноцінного психічного розвитку особистості, оскільки ще С. Рубінштейном відзначено, що формування особистості відбувається під впливом певних зовнішніх обставин.

У процесі оволодіння різними видами діяльності в дитини розвивається структура мозку, що є фізіологічною основою психічних видів діяльності (О. М. Дьяченко, Н. Е. Веракса). Розвиток мозку залежить від того, наскільки активно і в яку саме діяльність включається дошкільник. Якщо дитина вступає в адекватну для неї діяльність, то відповідні ділянки мозку розвиваються ефективно і психічний розвиток дитини досягає високого рівня.

Дошкільний вік — початковий етап формування особистості. У дітей виникають новоутворення: підпорядкування мотивів, засвоєння моральних норм, формування довільної поведінки. У цьому віці в своїй поведінці діти починають керуватися моральними нормами (С. Г. Якобсон, В. Г. Шур). Вікові новоутворення сприяють інтенсивному розвитку свідомості дитини, її поведінки (Костюк Г. С., Виготський Л. С.). Л. Ф. Обухова вказує, що першою якісною зміною у свідомості дошкільника є виникнення першого схематичного абриса цільного дитячого світогляду. Дитина не може жити в безладі, все, що вона бачить, намагається привести в порядок, побачити закономірності відносин; друге новоутворення — виникнення первинних етичних інтонацій: «Що таке добре і що таке погано?» Ж. Піаже показав, що у дитини в дошкільному віці складається артіфікалістичний світогляд, адже все, що оточує дитину, — результат діяльності людей.

Д. Б. Ельконін підкреслив, що протягом дошкільного віку дитина проходить великий шлях розвитку — від відокремлення себе від дорослого «Я сам» до відкриття свого внутрішнього життя, самоусвідомлення. Визначальне значення при цьому має характер мотивів, що спонукають особистість до задоволення потреб у спілкуванні, діяльності, в певній формі поведінки.

Рушійними силами розвитку психіки дошкільника виступають протиріччя, які виникають у зв'язку з розвитком низки потреб.

Найважливіші з них: потреба у спілкуванні, за допомогою якого засвоюється соціальний досвід; потреба у зовнішніх враженнях, в результаті чого розвиваються пізнавальні здібності; потреба в русі, що приводить до оволодіння системою навичок і вмінь. Розвиток провідних соціальних потреб у дошкільному віці характеризується тим, що кожна з них набуває самостійного значення (М. В. Гамезо, В. С. Герасимова, Г. Г. Горлова, Л. М. Орлова).

Потреба у спілкуванні з дорослими й однолітками визначає становлення особистості дитини. Генетично найбільш ранньою формою спілкування є наслідування. А. В. Запорожець відмічає, що довільне наслідування дитини — один із способів оволодіння загальним досвідом. Проте протягом дошкільного віку характер наслідування змінюється: в середньому дошкільному віці дитина не лише наслідує, а усвідомлено засвоює норми поведінки.

Провідною діяльністю дошкільника є гра, оскільки у грі діти відображають різні сторони життя, особливості діяльності та взаємовідносин дорослих, набувають свої знання про навколишнє середовище, освоюють позицію суб'єкта діяльності. В результаті порівняння своєї поведінки з поведінкою інших в дитини виникає можливість усвідомлення самої себе, свого «Я». Таким чином, рольова гра впливає на формування особистості. Усвідомлення свого «Я» переводить дитину на новий рівень розвитку і є свідченням перехідного періоду — це криза трьох років, один із важких періодів у житті дитини: попередня система відносин змінюється на соціальну, з урахуванням відокремлення дитини від дорослого (Д. Б. Ельконін, К. В. Коростеліна, Н. И. Міщенко).

Під впливом навчання і виховання в дошкільному віці інтенсивно розвиваються всі пізнавальні психічні процеси — сенсорний розвиток (Л. Ф. Обухова, Л. І. Божович, А. Валлон, О. Л. Кононко).

У результаті сенсорного розвитку дитина засвоює перцептивні дії, основна функція яких полягає в дослідженні об'єктів і визначенні суттєвих ознак, в засвоєнні сенсорних еталонів. Найдоступнішими сенсорними еталонами для дошкільника є геометричні фігури і кольори спектра. Сенсорні еталони формуються в діяльності (ліплення, конструювання, малювання).

Особливе місце в періоді дошкільного дитинства посідає проблема підготовки дитини до школи, яку ґрунтовно вивчали Л. І. Божович, Л. А. Венгер, А. Л. Венгер, Л. С. Виготський, А. В. Запорожець, В. С. Мухіна та багато інших. Ця проблема особливо гостро постала

з початком навчання дітей із 6 років. Готовність дитини до навчання у школі визначається анатомо-фізіологічним розвитком, значною анатомо-фізіологічною перебудовою організму, яка забезпечує введення у навчальну діяльність і формування низки особливостей особистості. У цьому віці відбуваються якісні і структурні зміни головного мозку дитини. Виникають зміни в перебігу основних нервових процесів — збудження і гальмування: зростає можливість гальмівних реакцій. Це створює фізіологічні передумови для формування вольових якостей дошкільників: підвищується здатність підпорядковуватись вимогам, виявляти самостійність, стримувати імпульсивні дії, свідомо утримуватися від небажаних вчинків.

Другий підхід — тифлопсихологічний — бере до уваги психічні специфічні особливості та складності дітей із порушенням зору, вплив наявного порушення зору на особистість загалом та соціальну взаємодію дитини з іншими людьми й оточуючим світом.

Психологічним аналізом проблемами порушень зору та їх впливу на психічні процеси й особистість дитини в цілому займалися Г. В. Григор'єва, В. Гудонис, В. П. Єрмаков, О. І. Зотов, М. Г. Корнілов, А. Г. Литвак, І. М. Некрасова, Г. Х. Махортова, І. С. Моргуліс, Л. І. Солнцева, Є. П. Синьова, А. Суслав'юс, О. П. Таран, Е. М. Українська, В. А. Феоктистова, Г. А. Якунин та інші.

Численні дослідження спростували твердження про наявність функціональних відмінностей мозку дитини із дефектом органів зору від дитини з нормальним зором. Проте розвиток дітей з порушеннями зору дещо уповільнений, що зумовлено певною зоровою деривацією та виявляється у меншій пізнавальній активності дитини щодо навколишнього світу.

Глибокі порушення зору чинять вплив на процес розвитку пізнавальної діяльності і позначаються на формуванні емоційно-вольової сфери дитини та особистості загалом. Значне скорочення або відсутність зорових відчуттів обмежує формування образів уяви, пам'яті. Відбуваються зміни системи взаємовідносин аналізаторів, виникають специфічні особливості в формуванні образів пам'яті, мови, в мобільності й орієнтації у просторі.

Міжфункціональні зв'язки у дітей з порушенням зору також своєрідні, тому формування і розвиток психічної системи пов'язані з корекційною роботою, що проводиться з дітьми, а також з формуванням компенсаторних процесів. Компенсація зорової недостатності — це не заміна одних функцій іншими, а створення на

кожному етапі розвитку дитини нових складних систем зв'язків і взаємовідносин сенсорних, моторних, логічних структур, які допомагають сприймати інформацію від зовнішнього світу.

Л. І. Плаксина відмітила, що для дитини дошкільного віку особливо значущим є чуттєве сприймання. За відсутності або частковому ураженні органів чуттів дитина отримуватиме неповну інформацію про оточуюче середовище. При частковому ураженні зорових функцій спостерігатимуться зрідненість зорових уявлень, недоліки в зоровій орієнтації, що, в свою чергу, заважатиме накопиченню чуттєвого досвіду. Тому свою роботу вона присвятила соціальній адаптації дитини з порушеннями зору в умовах сенсорного сприймання.

Цією проблемою займалися М. І. Земцова, Ю. А. Кулагіна, Н. Г. Морозова, І. С. Моргуліс, Л. І. Солнцева. У їхніх роботах простежується загальний висновок про негативний вплив аномального фактора порушення зору на розвиток дитини, на її навчання у школі. Порушення зору в дошкільному віці досить різноманітні за клінічною формою, патогенезом, за ступенем прояву дефекту. Виходячи з цього, потрібно розробити систему роботи психолога зі зниження впливу фізіологічного дефекту на розвиток особистості.

Дитина із порушеннями зору зростає, розвивається, накопичує життєвий досвід, відповідно до своїх можливостей пристосовується до життя. Від організації гармонійного розвивального середовища у сім'ї, ефективного навчально-виховного процесу у дошкільному навчальному закладі та його оптимального психологічного супроводу психологічною службою ДНЗ залежить, як дитина розвине свої можливості, як активно і творчо зможе реалізуватись у житті.

Теоретичний аналіз літературних джерел свідчить, що науково-методичне забезпечення діяльності практичного психолога у дошкільному закладі для дітей із вадами зору перебуває в процесі становлення.

Так, однією з базових колективних робіт, яка торкається проблеми організації психологічної служби у дошкільних навчальних закладах для дітей із вадами зору, є дослідження Н. Л. Анісімова, І. В. Новичкової, Л. І. Солнцевої, в яких розкриваються теоретичні основи організації обстежуваних дітей із порушеннями зору, функції психолога в дошкільному закладі для дітей із порушеннями зору, специфіка роботи тифлопсихолога, труднощі кризових періодів,

добір методик для обстеження дітей із порушеннями зору. Але цього недостатньо, до того ж це розробка російських науковців.

Третій підхід — тифлопедагогічний — торкається організації навчально-виховного процесу дітей із порушеннями зору та розкриває напрями роботи спеціального дошкільного закладу.

У наш час у дошкільних закладах створюються сприятливі умови для лікування та розвитку дітей із порушеннями зору. У більшості дітей гострота зору після перебування в спеціалізованому закладі підвищується. Проте виникає низка труднощів в організації корекційно-виховної роботи із всебічного розвитку та підготовки слабозорих дітей до систематичного шкільного навчання. Дослідження Т. П. Свиридюк розкривають причини недостатньої підготовки дітей із порушеннями зору до шкільного навчання, пропонує систему педагогічних засобів, спрямованих на вдосконалення роботи спеціалістів у дошкільних навчальних закладах для дітей із вадами зору.

Л. А. Григорян у своїй роботі торкається проблеми організації навчально-виховного процесу дітей із порушеннями зору. Вона розробила сім типів навантажень для дітей з амбліопією та косоглядом.

Особливість дошкільного віку полягає в тому, що він є сенситивним як для становлення індивідуальності малюків, так і для її нівелювання. Велике значення має для людини, в якому віці в неї сформувалися необхідні для повноцінної життєдіяльності функції. Якщо цей процес відбувається своєчасно, особистість формується продуктивно і відповідно до вікових норм. Якщо сенситивний період упущено, відповідні новоутворення формуються з дефектом. Тому на педагогів спеціалізованих дошкільних закладів покладається велика відповідальність, оскільки періоди розвитку дітей із порушеннями зору не збігаються з періодами розвитку дітей, зір яких є у нормі, для їхнього розвитку потрібно більше часу. Ця особливість розвитку дітей із порушеннями зору зумовлена тим, що їм потрібно напрацьовувати власні способи пізнання світу, які часто не властиві дітям із нормальним зором.

Одна з головних умов становлення індивідуальності дошкільнят — реалізація диференційованого підходу у навчально-виховній та розвивальній роботі з ними. Якість здійснення цієї роботи значною мірою залежить від роботи психолога дитячого садка.

Таким чином, розроблення науково-методичного забезпечення діяльності практичного психолога у дошкільному закладі для дітей із вадами зору, з урахуванням методичних засад організації психологічної служби, загальних вікових норм розвитку дитини, специфіки психофізичного розвитку дитини з порушеннями зору та специфіки організації навчально-виховного процесу для дітей із порушеннями зору, значно підвищить ефективність роботи практичного психолога, що сприятиме забезпеченню повноцінного психічного розвитку особистості дитини дошкільного віку з порушеннями зору.

В статье рассмотрены основные научно-методические подходы к организации и содержанию работы практического психолога в дошкольном заведении для детей с нарушениями зрения.

Ключевые слова: дети с нарушениями зрения, научно-методические подходы, психологическая служба, специализированное заведение.

In the article the basic are examined scientifically methodical going near organization and maintenance of work of practical psychologist in preschool establishment for children flawy sight.

Key words: to put with paropsiss, scientifically methodical approaches, psychological service, specialized establishment.

Література

1. Анисимова Н. Л. Особенности психологической помощи детям с нарушениями зрения в дошкольном учреждении: метод. рекомендации / Н. Л. Анисимова, И. В. Новичкова, Л. И. Солнцева; под ред. Л. И. Солнцевой. — М. : ИПТК «Логос» ВОС, 2001. — 95 с.
2. Бардин К. В. Подготовка ребенка к школе: психологические аспекты. — М. : Знание, 1983. — 245 с.
3. Вьюнова Н. И., Гайдар К. М., Темнова Л. В. Психологическая готовность ребенка к обучению к школе: психолого-педагогические основы: учеб. пособие для студентов вузов. — 2-е изд. — М. : Академический проект, 2005. — 256 с.
4. Готовность ребенка к школе. Медико-психологические критерии: учеб. пособие / под ред. А. В. Гордиец. — Ростов н/Д: Феникс, 2006. — 128 с.
5. Дьяченко О. М., Лаврентьева Т. В. Психологическое развитие дошкольников. — М. : Педагогика, 1984. — 16 с.